

ДАР'Я МІЩЕНКО

КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК
кафедра іноземних мов
Київський Інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
makiavella@gmail.com

МОДЕРНІСТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА МОДЕЛЬ ОБРАЗУ ДОН ЖУАНА ТА МОТИВУ ДОН- ЖУАНСТВА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

УДК821.161 «Леся Українка»

Стаття присвячена проблемі змалювання образу Дон Жуана, рецепції цього образу Лесею Українкою у стильовому полі модернізму. Висвітлено основні засадничі принципи інтерпретації сюжету про Дон Жуана та структурні характеристики цього мандрівного сюжету.

Ключові слова: рецепція, літературна інтерпретація, художній образ, «вічний мотив», мотив донжуанства.

Мотив донжуанства є одним із найпопулярніших вічних мотивів світової літератури. Минають епохи, а письменники не втомлюються його переосмислювати

і трансформувати відповідно до нових цивілізаційних запитів і викликів, відповідно до трансформації певних морально-етичних канонів, якими керується суспільство тощо. Адже сам образ іспанського спокусника є своєрідним маркером морально-етичних суспільних колізій, що й викликає до життя все новій нові інтерпретаційні моделі.

Цей молодий спокусник із поважної та заможної родини з легкістю, бездумно й затаято зваблює жінок різного віку і соціального стану, майже одразу втрачаючи до них інтерес. Адже кожна нова пригода лиш передую наступній. У світовій літературі він мав безліч наймень – Дон Жуан, дон Гуан, Джованні, дон Хуан. Але впізнаним одразу робили його сталі ознаки, які в усіх літературах були авторами збережені: іспанське походження, легковажність, відчуття внутрішньої свободи, парадоксальне як для ортодоксальної католицької країни, такої як Іспанія.

Сюжет став породженням Середньовіччя, коли, власне, в центрі уваги була клерикальна література з відповід-

ною жанровою палітрою. Варто нагадати ключовий жанр цієї літератури – мораліте, оскільки саме він вплинув на оприявлену в контексті донжуаніського сюжету ідею спокути за гріхи. Показовою в цьому сенсі завжди лишалась смерть героя від «Божої руки». Таким чином мотив донжуанства отримав жорстку причинно-наслідкову вертикаль: привабливий юнак, що мав хоч і не описане, проте явно щасливе дитинство – досвідчений спокусник, що не має перепон у владі над жіночими серцями – гордий лицар, що гине страшною смертю.

Притаманна Середньовіччю «картина світу» базувалась насамперед на етичному началі, яке виразно домінувало над естетичним. «...в системі категорій середньовічного мислення етичне начало більш тісно пов'язано з такими початками, як Божественне, небесне, сакральне, духовне, душа, внутрішнє, внутрішня краса, зміст, тоді як естетичне – передусім з людським, земним, світським, матеріальним, тілесним, зовнішнім, зовнішньою красою, формою. Найбільш істинними і авторитетними були для Середньовіччя початки першого ряду» [Чорноіваненко 2002: 14].

Перша обробка цього сюжету була здійснена Тірсо де Моліною. Саме так вважав сам «прабатько» Дон Жуана, що його твір – обробка легенди про мандрівного лицаря-спокусника, що на той час побутувала в Іспанії. Втім, Дон Жуана придумав не іспанський чернець Тірсо де Моліна (як думав Сервантес), він лише «акредитував» його в літературі, породивши потужний потік подальших інтерпретацій. Ця обробка називалась «El burlador de Sevilla».

Окрім жорсткої сюжетно-сислової вертикалі, саме від твору Тірсо де Моліни утвердилась в інтерпретаційних традиціях стала конфігурація персонажів: Дон Жуан – Донна Анна – командор ордена Калатрави. Саме ці образи ставали об'єктами численних творчих пошуків та експериментів в різних літературах, а самі образи змінювались відповідно до тих часів, які «викликали» їх до нового життя, відповідно до домінуючих ідей епохи, авторських стилів та смислових пріоритетів.

Рецепція цього мотиву представлена в більшості європейських літератур, а відтак і в українській літературі ХХ століття він вияскравився відповідно до нових пріоритетів розвитку літератури

Як зазначає А.Е.Нямцу: «У художній літературі ХХ століття процеси трансмутації мотиву Дон Жуана особливо активні. Традиційний сюжетний матеріал, в основі якого життя і смерть невтомного спокусника і нонконформіста, звільняється від стереотипів сприйняття і рецепційних нашарувань, поглиблюються його семантичні характеристики, відбувається структурна переорієнтація активних колись інтегральних характеристик» [Агеєва 1999: 86]. Це пов'язано, по-перше, із загальною інтелектуалізацією літератури, а по-друге, з модерністичністю авторських підходів у багатьох інтерпретаціях традиційного сюжету. Процеси рецепції й обробки мотиву Дон Жуана в межах естетики модернізму відбувалися і в російській, і в українській літературах початку ХХ століття... [Нямцу 1992: 86].

Щодо російської літератури, то проблема була частково досліджена М.В.Шевчук у роботі «Особливості рецепції мотиву Дон Жуана в українській та російській літературах початку ХХ століття». Автор роботи, зокрема, зазначає, що: «Характерним для засвоєння мотиву Дон Жуана

російською літературою цього періоду є його ліризація. Виняток складає одноактна п'єса у віршах М. Гумільова «Дон Жуан в Єгипті», яка, однак, за жанровою атрибуцією ближча не до драми, а до ліро-драми. Традиційно драматургічна сюжетна структура відходить на другий план, перестає бути цікавим зовнішній конфлікт, подієвість. Тільки центральні образи – Дон Жуан, Анна, Командор – вичленовуються зі складної структури сюжету і вводяться авторами в нові тексти, поетичні, зі збереженням інтегральних характеристик або руйнацією їх». [Шевчук 2002: 215]

Включення інонаціонального сюжетно-образного матеріалу в національне культурне поле передбачає ряд змін у структурно-семантичній схемі цього матеріалу: вибірковість в опрацюванні сюжету, створення асоціативно-аналогійного плану. Традиційна система наповнюється новим значенням. Тому й постає проблема рецепції як провідного чинника інтерпретації того чи іншого матеріалу (сюжету, мотиву).

Відомий також і той факт, що ці, хоч і неординарні, навіть несподівані варіації образу Дон Жуана були

Лесі Українці не надто цікаві. Перечитувала вона тільки один твір: «Кам'яний гість» О. С.Пушкіна. Ця книга була з нею в Хоні, у Грузії, де вона розпочала роботу над поемою; відомо, що закінчувала вона її вже в Кутаїсі. Насамперед її приваблювала пушкінська концепція образу головного героя, в характері якого були відсутні риси мізантропа, а натомість це була людина, яку сама Леся презентує у своєму творі «лицарем волі» – концепт волі загалом був одним із провідних в усій її творчості, включаючи й поезію та прозу. До того ж не варто забувати, що в основі української інтерпретаційної моделі лежало жіноче бачення цього образу, жіноча рецепція відомого сюжету та його світових варіацій.

«Традиційний Дон Жуан при включенні в модельований художній соціум завжди возвеличувався над ним, одночасно будучи його природним породженням. Сучасний персонаж крім традиціоналізованої знакової репутації і функції одинокий на тлі свого суперечливо-бурхливого існування, він справді уже не живе. А проживає («проїдає») свою канонічну відомість і попу-

лярність, ним уже швидше лякають, ніж захоплюються, він «магнетизує» не своєю привабливістю, а звичністю, подібністю до оточення» [Антофійчук 1997: 23].

Перший жіночий голос осуду Дон Жуана пролунав у французькій літературі. Це був голос Жорж Санд. Її оцінку Леся Українка, по суті, довершила, бо самого образу «лицаря волі» французька письменниця не створила, обмежившись емоційними ораторськими деклараціями. Жорж Санд не вірила, що Дон Жуан може спізнати «чистої» любові та щиро покаятись, і заперечувала будь-яке інтерпретування цього образу у відмінному від традиційного ключі.

У листі до Агатангела Кримського Леся Українка так схарактеризувала свій задум: «Драма... зветься «Камінний господар», бо ідея її — перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном — «лицарем волі» [Українка 1928: 365].

«Що в цьому, такому близькому фабульно до класичної традиції, творі тема насправді не традиційно дон-

жуанівська, а ширша, це доволі переконливо висвітлено у Ненадкевича. Не «гість» на Жуановому бенкеті має стати надприродним знаряддям вищої сили, щоб «покарати д.Жуана за його розпусту й ошуканство» (як буває в традиційній концепції так сприйнятої драми), але «господар» феодално-класового суспільства стає символом іманентної кари супроти «анархіста» д.Жуана за те, що він вдерся в чужу господу, за «узурпацію чужої ідеї», за «зраду власної індивідуальности, спертої на принцип волі» (в Лесиній оригінальній версії цієї славнозвісної драми). Ключовою в «романтичній» концепції цієї драми постаттю є змодернізований, романтичний, власне в Лесі Українки «неоромантичний» герой Дон Жуан. Ставленням поетки до героя і розв'язкою «Камінного господаря» за допомогою наскрізь своєрідного, власного підходу, що знаменний мотивом кари за зраду індивідуальности «лицаря волі», драма стоїть виразно на боці драматичної концепції «волі»; елемент «долі», грецької «мойри» в ній, якою можна б вважати караючу ролю «камінної статуї», не є вирішальним чинником

драматургічної конструкції, але допоміжним, що унагляднює нищівні наслідки зради головного, ідейного мотиву в драмі – свобідного виявлення індивідуальности» [Ненадкевич 1927: 19].

Слід наголосити, що кожна нова редакція сюжету, а особливо така посутньо трансформована і оригінальна, як у Лесі Українки, репрезентує світовідчуття, світоглядні концепції кожної нової епохи, в даному разі — епохи розквіту українського модернізму. Леся пропонує власну концепцію «модерного» Дон Жуана, нехтуючи можливістю еkleктичного сполучення елементів попередніх художніх моделей. Вона модернізує внутрішню ідейно-психологічну канву образу, зберігаючи при цьому канонічний сюжет. Окрім того, її герой — «інтелектуалізована особистість, яка, на відміну від класичного «байронівського» героя-романтика уже не вдовольняється бунтом проти суспільства. Насправді герой Лесі Українки несе в собі риси нігіліста-скептика, за плечима якої безжальний суспільний досвід ХХ століття.

При цьому Леся Українки не відмовляється від традиційного «семантичного ядра» мотиву, вона зберігає традиційну подієву складову, дотримується питомого хронотопу тощо.

Твір Лесі Українки — це приклад надзвичайно високої сублимації образу Дон Жуана, бо герой тут не порятований, а покараний. Він не може порятуватися, бо вже відмовився від поезії анархічного бунтарства, а натомість спокусився на перспективу одягти командорів плащ і сягнути вершин влади: «скріпляти й руйнувати всесвітні трони й навіть — здобувати». Трагічну провину Дон Жуана Леся Українка тлумачить як таку, що виходить за межі примітивно-побутового розуміння донжуанства. Він терпить фіаско не як досвідчений ловелас,— він гине, втрачаючи індивідуальність. Дон Жуан покараний камінним господарем, Командором феодальної суспільної ієрархії, за те, що прийняв норми моралі й правила гри похмурого камінного Мадрида, пішов на компроміс із суспільством, до якого завше був у опозиції, і, як наслідок, — узурпував командорову владу, ставши апологетом камінного світу.

Мрії донни Анни про високості, що їх дарує влада, про ілюзорну свободу володаря, вознесеного над людьми, закінчуються крахом. Її забаганки прямо перегукуються із мріями Хільди, героїні Ібсенівської драми «Будівник Сольнес».

Але у «Камінному господарі» на верхівку гори шукають дороги не нащадки Прометея, подібні до Кассандри, покликані жити в ім'я щастя інших, а егоїстичні індивідуалісти, для яких виміром сенсу життя є реалізація власного «я». До речі, подібний ідеал вершини присутній і у відомому творі Ніцше «Так говорив Заратустра». На його вершину повинні зійти аристократи духу, щоб не стикатися із юрбою.

А Дон Жуан, погодившись на пропозицію донни Анни бути її лицарем у здобутті влади, підпав під камінний закон Командора. Він став одним із тих, що

...не бояться крив'ю й слізьми

Сполучувать каміння сили й влади... [Українка, 1965: 109].

Але свій власний ідеал жінки у цьому творі Леся

Українка все ж втілила. В образі Долорес, яка офірує Дон Жуанові своє кохання. Вона жертвує собою не лише заради того, щоб принести своєму лицареві королівське прощення, а передусім заради того, щоб порятувати його душу. Умовно простакуватий Сганарель уїдливо говорить Дон Жуанові, що його «доля пішла в черниці», маючи на увазі Долорес. Бо приймаючи Дон Жуана її кохання, він би прийняв катарсис, духовне відродження, але його вибір був на користь любові-влади, яку запропонувала йому донна Анна.

Образ Долорес у цьому творі надзвичайно важливий саме в сенсі побудови Лесею Українкою своєї інтерпретаційної моделі світового сюжету. Вище вже йшлося про власне жіночий варіант прочитання цієї легенди. Отже, саме образ Долорес став основою Лесиної концепції донжуанства загалом, саме через взаємини Дон Жуана і Долорес Леся намагалась втілити своє концептуальне бачення злету і трагічної загибелі знаменитого коханця.

У листі до Ольги Кобилянської Леся Українка писала: «Донна Анна, здавалось мені, вже й так зайняла

надміру багато місця в драмі, значно більше, ніж їй первісно було призначено... Шкода мені, що я не вміла поставити Долорес так, щоб вона не здавалась блідою супроти донни Анни — це не було моїм заміром, і я навіть якийсь час вагалась, хто має бути справжньою героїнею драми — вона чи донна Анна, і дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває в житті, що такі, як Долорес, мусять відходити в тінь перед Аннами і стають жертвами, властиво не Дон Жуанів, а власної своєї надлюдської екзальтації» [Українка, 1956: 445].

Цікавою проблемою в контексті твору Лесі Українки є проблема зміни гендерних ролей. Враховуючи інтерес авторки до феміністичних ідей кінця XIX — початку XX століття, така зміна в загальній концепції інтерпретації мотиву була цілком очікуваною. В особі Донни Анни Дон Жуан зустрічає гідного партнера, людину, що може фактично навіть «перебрати» на себе семантичні параметри його образу.

Часто поза увагою дослідників залишається і образ

Сганареля, Дон Жуанового слуги. Проте, на нашу думку, саме він є одним із ключових прийомів характеристики свого сюзерена. Більше того, дехто з дослідників проводить паралель між Сганарелем та Санчо Пансою. Для нашого дослідження це принципово важливий момент, оскільки рецепція образу Дон Жуана в українському письменстві в усіх її варіантах тісно пов'язана із інтерпретаційною моделлю образу слуги.

У Лесі Українки, наприклад, слуга з докором ставиться до походеньок і перемог свого пана. І почасти може навіть виникнути враження, що слуга Дон Жуана – такий собі взірець поведінки, голос сумління спокусника, що намагається скерувати його на шлях істини. Таке тлумачення стало можливим завдяки тому, що дехто з дослідників вважає: Сганарель – це «Санчо Панса навиворіт», людина, «яка має в собі стільки життя, що й Санчо Панса» [Наумович, 1980: 116].

Проте, наскільки привабливим не видавалося б подібне порівняння в сенсі дослідження інтерпретаційних моделей обох вічних мотивів у їх зіставно-протиставному

вимірі, на нашу думку, порівняння цих двох персонажів виглядає доволі «натягнутим», неправдоподібним.

Інтерпретаційна модель у Лесиному варіанті визначалась, окрім органічних для неї модерних тенденцій, також, поза сумнівом, і так званими «позалітературними» чинниками. Ось що з цього приводу справедливо зазначила І.Є.Журавська: «Драматична поема Лесі Українки написана в ХХ столітті і визначити її характер, її значення, її місце можна тільки у зв'язку з суспільними літературними процесами ХХ століття. Навіть побіжний огляд еволюції даної теми демонструє, наскільки далека Леся Українка від будь-яких інтерпретацій цього образу в світовій літературі» [Журавская, 1968: 120].

«Камінний господар» Лесі Українки – яскравий і оригінальний твір, у якому обрана авторкою тема набагато ширша від номінативно «донжуанівської». Це легенда, художня концепція якої вирішена у модерному, новоромантичному ключі, органічно насичена естетичними набутками попередніх епох.

«Камінний Господар» в перспективі європейської

еволюції донжуанівської легенди є у різних відношеннях яскраво оригінальна драма про д. Жуана. В ній Леся Українка дає широкий поетичний синтез, розробляє свою власну тему, яка виходить поза межі вузько донжуанівської проблеми, сповняє пружистий сюжет актуальним змістом доби. Не переспівує старе, вже перейдене, а всмоктавши органічно всі мистецькі навіяння часу, дає свою власну модернізацію легенди. Нарешті «Камінний Господар» гідний зайняти одно з перших місць серед світових обробок сюжету і високо артистичною формою, яка в міру заглиблення в її аналізу розкриває все нові й нові досі незбагненні перспективи своєї мистецької організованості» [Ненадкевич 19927: 42].

Відтак, критик фактично підкреслює, що варто зробити висновок: «Камінний господар» Лесі Українки не чергова варіація світової легенди, а швидше самостійний художній твір, осібна інтерпретаційна модель, в основу якої авторка поклала цілком відмінні від попередніх авторів концепти.

«Зміна класичного жанрового втілення (часткова чи повна), модифікація сюжетної структури (увага до його

внутрішньої, а не зовнішньої історії), процеси перепрочитання (перекодування) та заміна головних онтологічних та аксіологічних характеристик мотиву (переакцентування ролей та трансформація характерів) – це ті загальні риси модерністської інтерпретації традиційного мотиву Дон Жуана, які характерні для української та російської літератур початку ХХ століття. Завдяки цьому відбулася руйнація стереотипів рецепції традиційного матеріалу, характерна для модернізму, що забезпечило органічне входження старих форм осягнення буття, якими є традиційні сюжетно-образні матеріали, у новітні культурні пласти» [Чорноіваненко 2002: 216].

На початку ХХ століття образ Дон Жуана, як уже зазначалось, пов'язували часто з ідеєю надлюдини, про що свідчить опублікована у 1903 році п'єса Бернарда Шоу «Людина і надлюдина». Відомо, що англійський класик скептично ставився до філософських парадоксів Фрідріха Ніцше, проте він запропонував своє бачення «надлюдини», свою інтерпретаційну модель легенди про Дон Жуана, залишившись не менш парадок-

сальним у своїх художніх концепціях, аніж Ніцше у філософських. Варто наголосити й на тому, що й Леся, хоч і не була глибоко знайома з теоріями Ніцше, все ж ставилась до них доволі обережно, а іноді й скептично.

Що ж до світового значення драматургії Лесі Українки, то воно полягає в тому, що вона, зрозумівши суть рушійних сил ХХ століття, провідні ідеї та образи, актуальні для нього, знайшла для них своєрідне, неповторне художнє втілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агєєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: [монографія]. – К.: Либідь, 1999.

2. Антофійчук В., Нямцу А. Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. – Чернівці: Рута, 1997.

3. Журавская И.Е. Леся Украинка и зарубежные литературы. – Москва: Наука, 1968.

4. Кухар Р.В. До джерел драматургії Лесі Українки. – Ніжин: Б.в., 2000.

5. Наумович С. «Камінний господар» і «Дон Жуан» (Розділ із дисертації «Два Дон Жуани - французький і український») // Леся Українка. 1871-1971. Збірник праць на сторіччя поетки. - Філадельфія, 1971-1980. - С. 93 – 127.

6. Ненадкевич Є. Українська версія світової теми про Дон Жуана в історично-літературній перспективі / Українка Леся. Твори: В 11 Т. – К.: Книгоспілка, 1927. – Т.ХІ. – 170с.: (154) примітки. – С.7-42.

7. Нямцу А. Е. Миф и легенда в мировой литературе: теоретические и историко-литературные аспекты традиционализации. – Ч.1. – Черновцы: Черновицкий государственный университет им. Ю. Федьковича, 1992.

8. Українка Леся. Камінний господар. - К.: Дніпро, 1965.

9. Українка Леся. Лист до А.Ю.Кримського. /Кримський А. Розвідки, статті та замітки. I – XXVII. – К.: Книгоспілка, 1928. – С. 365-367.

10. Українка Леся. Лист до О.Кобилянської /Леся Українка. Твори в 5-ти томах. – Т. 5. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С. 444 – 445.

11. Чорноіваненко Є.М. Тип літератури і тип художньо-літературної свідомості в літературному процесі. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 2002.

12. Шевчук М.В. Особливості реценції мотиву Дон Жуана в українській та російській літературах початку ХХ століття // Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2002. – № 11. – С.214 – 216.

Daria Mishchenko

The article considers the essence of Don Juan's featuring, peculiarities of its perception by Lesya Ukrainka in the realm of modernistic styles. It also presents main fundamental principles of the interpretation of plots about Don Juan, and analyzes structural characteristics of this "eternal" motive.

Keywords: perception, literature interpretation, artistic image, eternal motive, Don Juan motive.